

Катерина Хмеленко,
студентка юридичного факультету
Науковий керівник:
доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
к.і.н., доц. **Левін О.Л.**
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВОЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Козацька доба чи козаччина - це період існування українського козацтва з XV ст. до XVIII ст. Козаки зробили великий внесок у становлення сучасного законодавства і звісно, у формування принципу верховенства права, адже на Січі було правило – усі рівні перед законом. У той час активно розвивалося українське право. Підтвердженням цього є факт укладання Конституції Пилипа Орлика у 1710 році. Для того, щоб зрозуміти, якими правовими засадами та принципами керувалися козаки у період з XV ст. до XVIII ст. і де ці засади були викладені, варто дослідити одну з форм права, тобто одне з джерел права, а саме – звичаєве право (правовий звичай).

За сучасним розумінням, джерело права – це початкова форма правових норм; спосіб матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх. Відомі такі джерела права: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт [1]. Найважливіше значення у системі джерел (форм) права Запорозької Січі, на думку більшості дослідників, мали правовий звичай, адміністративні акти та правосвідомість козаків [2, с.35].

Система звичаєвого козацького права, встановлювала військово-адміністративну організацію січового козацтва, основні правила воєнних дій, регламентувала діяльність судових органів, порядок землекористування в межах запорозьких «вольностей», укладання окремих договорів, визначала види злочинів і покарань. Звичаєве козацьке право визнавалося іноземними державами [3].

Система звичаєвого права – історично сформована сукупність правових традицій і звичаїв, якими регулювалися стосунки і поведінка козаків у різних сферах їхнього життя – одна з важливих ділянок народної свідомості та народних знань. Маючи глибокі історичні корені, система козацького звичаєвого права сформувалась саме в XV ст. – середині XVII ст. На підставі тих же звичаїв і традицій чітко регламентувались права і обов'язки старшин. До найбільш вагомих джерел права належать універсали, які видавались козацькою старшиною. Вони мали характер письмового розпорядження, адміністративно-правового акта [4].

Домінуючим способом правового регулювання універсалів є зобов'язування - це юридично закріплена необхідність певної поведінки в тих чи інших умовах, обставинах, яке передбачає суворо обов'язкові нормативні приписи, що безпосередньо визначають поведінку суб'єктів суспільних відносин [5].

Найпоширенішими універсалами були ті, які регулювали питання про розподіл земельних володінь, підтверджували право власності на маєтки, про встановлення повинностей і податків, а також універсали з військових питань та про призначення старшини на посади. Підґрунтя звичаєвого права становили правові традиції та звичаї часів «Руської Правди».

Для повного розуміння цього питання варто навести приклади універсалів:

1. Універсали з військових питань:

• Універсал Богдана Хмельницького з наказом готуватися запорозькому війську до війни з Польщею - писано в Чигирині, 24 березня 1652 року - «...Тому закликаємо, щоб не тільки кожний козак був готовий до війни, а й щоб кожний простий чоловік ще до Великодня забезпечив себе усім, що на війні потрібно, особливо харчем...» [6].

2. Універсали, що встановлювали чи підтверджували право власності на маєтки (цивільно-правові універсали)

• Універсал Петра Дорошенка про підтвердження маєтностей Глухівського Петропавловського монастиря - Чигирин, 10 серпня 1668 року [7, с.101]

• Універсал Петра Дорошенка про підтвердження прав Київського Пустинного Микільського монастиря на села Кононч і Совин та на інші маєтності - Чигирин, 11 червня 1667 року [8, с.465]

3. Універсали, що встановлювали чи підтверджували право власності на володіння (цивільно-правові універсали)

• Універсал Юрія Хмельницького Київському Пустинному Микільському монастиреві про підтвердження прав на Михайлівку - Чигирин, 7 лютого 1660 року [с.443].

4. Універсали, що встановлювали повинності та податки (адміністративні універсали)

• Універсал Івана Самойловича про підтвердження права Київського Пустинного Микільського монастиря збирати десятину на свою користь, як з козаків, так й усіх інших, хто використовує монастирські поля в Ковалині та Дивичках - Батурич, 16 липня 1677 року [с.487].

5. Універсали про призначення на посади (адміністративні універсали)

• Універсал Івана Самойловича про доручення командування полковникові Іллі Новицькому над розвідницьким загоном на Правобережжя - Батурич, 2 липня 1686 року [с.524].

• Універсал київського полковника Костантія Мокієвського про підтвердження Лавріяна Антоновича Лихолітка носівським сотником - Козелець, 4 травня 1691 року [с.547].

6. Оборонні та охоронні універсали (кримінально-правові універсали)

- Універсал Івана Мазепи про взяття під гетьманську оборону гетьманського слуги Івана Кущевського - Батурина, 4 вересня 1701 року [с.277].

- Оборонний універсал Івана Кулаги-Петражицького з усім Військом на захист Київського православного братства, на церкву, школи, шпиталь і маєтності Київського Братського монастиря, наданий Петру Могилі, як старшому братства, та його наступникам, підтверджений Богданом та Юрієм Хмельницькими - Канів, 12 березня 1632 року [с.419].

Звичаєве право також було основою кримінального права та процесу козацької доби. Усі козаки були рівними перед законом, усі учасники кримінального процесу керувалися нормами звичаєвого права. Найбільш тяжкими злочинами правовий звичай вважав вбивство козаком товариша, завдання побоїв козаком козаку у тверезому чи п'яному стані, крадіжка чогось козаком у товариша й переховування ним крадених речей, тощо. За їх учинення козаків карали дуже суворо, такий жорсткий порядок був необхідним для підтримання дисципліни, ведення боротьби з внутрішніми та зовнішніми агресорами. Система злочинів та покарань у кримінальному праві у козаків характеризувалася особливостями мети їх призначення: кара злочинця, плата за вчинення злочину, відшкодування збитків, залякування, перевиховання та розкаяння у вчиненому. Покарання були спрямовані на швидку реалізацію: смертна кара (проста, кваліфікована) - за убивство взагалі та за убивство козака, побої, крадіжки, «великі крадіжки» та інше; тілесні покарання (членушкодження, болючі, калічницькі); ганебні, майнові покарання, короткострокове позбавлення волі (свободи, честі прав) і вигнання. [9] Варто зазначити увагу на тому, що у той час смертна кара не була заборонена у європейських країнах, а навпаки, доволі часто практикувалася.

Судово-реформаторською діяльністю були універсали наказного гетьмана П.Л. Полуботка в 1722-1723 рр.. В них вперше в практиці української правотворчості були відображені такі прогресивні принципи судочинства, котрі за сучасною термінологією можуть бути визначені як принципи колегіальності, справедливості, істинності, законності, доцільності, об'єктивності, формально-юридичної рівності. Результатами діяльності П.Л. Полуботка стало офіційне встановлення ієрархії судових інстанцій і порядку розгляду справ за апеляціями, а також запровадження інституту суддів-асесорів у Генеральному Військовому Суді і полкових судах. Упорядкування апеляційних інстанцій супроводжувалося встановленням станової судової юрисдикції, що започатковувало розмежування козацьких і міщанських судів, а також козацьких і міщанських колегій у сільських судах [10].

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що принцип верховенства права був одним з основоположних принципів звичаєвого права козацької доби. Для звичаєвого права характерні чіткість та обов'язковість виконання усіх норм. Звичаєве право регулювало усі сфери життя козаків. Правовий звичай згодом перетворився на форму основного права козаків, саме тому ця тема і має право на майбутнє уважне дослідження.

1. Джерело права URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001682>
2. Худояр Л. В. Джерела права Запорозької січі. Правова держава, №26, 2015.
3. Тараненко М.Г. Запорозька Січ – зародок української козацької держави. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право, №3, 2013. 112с.
4. Паньонко І., Струс В. Злочини та покарання Козацької доби. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права, №5, 2010. 258 с.
5. Прус В.З. Універсали гетьманів як джерело права лівобережної України другої половини XVII - першої половини XVIII ст. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/6487/1/Untitled.FR12_p201-206.pdf.
6. Універсал Богдана Хмельницького з наказом готуватися Запорозькому війську до війни з Польщею URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus86.htm>
7. Бутич І. Універсали гетьмана України Петра Дорошенка монастирям. Публікації архівних документів. Студії з архівної справи та документознавства, Т.7, 2001. 101с.
8. Універсали українських гетьманів (універсали Івана Мазепи)//Національна Академія Наук України (Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського; Наукове товариство імені Шевченка; Центральний державний історичний архів України, м.Київ), ч.2, 2006
9. Ніколаєнко Т.Б. Особливості кримінальної відповідальності козаків і військової старшини за звичайним правом Запорозької Січі середини XVI ст. – середини XVII ст. Право і суспільство. Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права, № 5-2, ч.2, 2015. 182 с.
10. Матвєєва Т.О. Законодавство Гетьманщини у 18 ст. Форум права, №2, 2016. 114 с.

Іван Межевський,
студент магістратури
юридичного факультету

Науковий керівник:
старший викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін

Шубенок Т. І.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Україна, вступаючи до Ради Європи, взяла на себе обов'язки щодо вдосконалення, в тому числі і земельного законодавства, тому повинні бути внесені необхідні зміни до нього, що сприяло би гармонізації з законодавством європейських держав. На виконання цих обов'язків слід зауважити, що в нашій державі встановлено інститут права приватної власності на землю, закріплені рівність всіх форм власності і господарювання сільськогосподарських підприємств на землі, що приватним та іншим аграрним суб'єктам господарювання надано право на здійснення підприємницької діяльності, змінена си-